

THE MEMORY OF WOMEN IN THE DIASPORA AS PART OF LABOUR IMMIGRATION TO GERMANY AND THE PROJECT “EXILE IS A HARD JOB” BY NIL YALTER

Esra AYDIN¹

*Araştırma Görevlisi, Balıkesir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Balıkesir, Türkiye

ABSTRACT

With the labor recruitment agreement between Turkey and Germany signed in 1961, economic, social and political relationships that will last until today have started for the citizens of both countries. The lives of the Turkish workers, who first moved to Germany with the status of guest worker (gastarbeiter) for two years, resulted in family reunifications in the following years, with most of them settling in the country. This has led to integration problems. For the women in the diaspora, this situation has become even more difficult socially. Experiences and stories of women about immigration and adaptation problems have been discussed in sociology and history-based oral history studies, and archives made based on women's memory and stories, thus, have made women visible in the context of social gender. Apart from disciplines such as sociology and history, the oral narrative method as documentation is highly used in contemporary art. Nil Yalter who mostly produced digital and video works did interviews with immigrant families in 1977 with “portapak”, the first commercially available portable camera, and conducted various projects bringing the issues of women, identity, belonging and integration into question. This article has discussed the integration problems experienced by the immigrants, the definition of women's memory and the stories of women in the diaspora as well as Nil Yalter's project “Exile is a Hard Job” featuring immigrant workers living abroad.

Keywords: Immigration, Women's Memory, Video Interview, Video Art, Oral History.

ALMANYA'YA İŞÇİ GÖÇÜ KAPSAMINDA DIASPORA KADIN BELLEĞİ VE NİL YALTER'İN “ŞU GURBETLİK ZOR ZANAAT ZOR” İSİMLİ PROJESİ

ÖZET

1961 yılında Türkiye ve Almanya arasında yapılan işgücü anlaşmalarıyla beraber, her iki ülke vatandaşları için günümüze kadar sürecek ticari, sosyal ve siyasi ilişkiler başlamıştır. İlk olarak iki yıllığına misafir işçi (gastarbeiter) statüsüyle giden Türk işçilerin yaşantısı, ilerleyen yıllarda aile birleşmeleriyle beraber birçoğunun Almanya'ya yerleşmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum entegrasyon sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Diaspora kadınları açısından ise durum toplumsal açıdan daha da zor hale gelmiştir. Kadınların göçmenlik ve uyum sorunlarıyla ilgili yaşadıkları deneyim ve anlatılar, sosyoloji ve tarih temelli sözlü tarih çalışmalarında ele alınmış, böylece kadın belleği ve söylemleri üzerinden oluşturulan arşivler toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların görünürlüğüne artırmıştır. Sosyoloji ya da tarih gibi disiplinlerin yanı sıra çağdaş ve güncel sanatta da dokümantasyon olarak sözlü anlatı yönteminin kullanımı fazladır. Genellikle dijital ve video tekniğiyle işler üretmiş olan sanatçı Nil Yalter de, “portapak” adında ilk defa piyasaya sürülen kameralar aracılığıyla, 1977'de göçmen ailelerle röportajlar yapmış ve kadın, kimlik, aidiyet, entegrasyon konularını gündeme getiren çeşitli projeler yürütmüştür. Bu makalede göçmenlikte yaşanan entegrasyon sorunlarına, kadın belleğinin tanımına ve diaspora kadın söylemleriyle birlikte Nil Yalter'in yurt dışında yaşayan göçmen işçileri konu alan “Şu Gurbetlik Zor Zanaat Zor” isimli projesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göçmenlik, Kadın Belleği, Video Röportaj, Video Sanatı, Sözlü Tarih.

1.Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın bıraktığı tahribatın ardından, gelişmekte olan ülkelerin kendilerini sosyo-ekonomik anlamda yeniden yapılandırma girişimlerinde bulunması kentleşme oranlarını yükseltmiştir. Bu dalgadan etkilenen Türkiye'de ise iç göçler gerçekleşmeye başlamış ve 1950'lerden 1985'lere gelinceye kadar nüfusun yarısından fazlasının köyden kente göç ettiği görülmüştür. Bu nüfus artışının nedenleri arasında tarımda

¹ Sorumlu Yazar E-mail: esra.aydn88@gmail.com / 10.22252/ijca.1023792

yaşanan makineleşme ve yapısal değişiklikler gibi etkenler de önemli bir yer tutmaktadır (Adıgüzel, 2019, s. 44). Öyle ki, 50'lerde Marshall Planı'nın yardımları neticesinde başlayan modern tarım politikaları, ülkedeki traktör sayısını 1.800'den 44.000'e çıkarmış, bu nedenle kırsal kesimdeki işgücü talebi azalmıştır. Bu da işsiz kalan binlerce vatandaşın iş bulmak için büyük şehirlere, özellikle de İstanbul'a göç etmesine neden olmuştur (Yalçın, 2004, s. 110-111). Bu süreçte Türkiye'de iç göçlerin tekrarı niteliğinde, dış göçler de gerçekleşmeye başlamıştır. Çünkü 50'lerde özellikle de Batı Avrupa ülkelerinde savaşın ekonomik yıkımları bu ülkeleri sanayi, madencilik, yol ve metro yapımı gibi sektörlerde hızlı bir çalışma girişiminde bulunmaya itmiştir. Fakat yeterli işgücünün olmaması sebebiyle bu ülkeler Türkiye, İtalya, Yugoslavya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi ülkelere işgücü tedarigi yapma yoluna gitmiştir (Kütük, 2015, s. 611).

Batı Almanya Hükümeti ile Türkiye arasında 1961 yılında ikili işgücü anlaşmaları yapılmıştır. Bu anlaşmalara göre konuk işçi (gastarbeiter) statüsünde Almanya'ya gidecek olan işçiler en fazla iki yıl çalışması planlanmıştır. Fakat ilerleyen süreçlerde bu süre iki yıla sınırlı kalmamış, anlaşmadan yaklaşık kırk beş yıl sonra Türk göçmen nüfusun üç milyona ulaşarak Avrupa'nın en kalabalık ve önemli azınlıklarından birini oluşturmasıyla sonuçlanmıştır (Nocera, 2018, s. 9).

Başlangıçta işgücü göçlerinin çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Fakat ince işçilik isteyen Almanya'daki bazı fabrikaların özellikle kadın işçileri tercih etmeleri nedeniyle, Alman Hükümeti kadın işçilerin de popülasyonunu artırmak için bazı politikalar yürütmüş ve teşviklerde bulunmuştur. Böylece yaklaşık beş yıl içerisinde Almanya'daki kadın işçi nüfusu da hızlı bir şekilde büyümüştür.

Böylece nüfusu her geçen yıl artan Türk işçi göçmenler ve onların aileleri dil, istihdam ve eğitim gibi birçok alanda entegrasyon sorunları yaşamaya başlamıştır. Bu süre zarfında birçok Türk göçmen, ne kendi kültürlerini tam olarak yaşayabilmiş ne de buldukları ülkenin kültürünü tam olarak benimseyebilmişlerdir. Ünlü Alman sosyolog Assmann'ın da ifade ettiği gibi: *"Etnik gruplar daha büyük bir etno-politik yapıda birleştiklerinde ya da göç, geçiş veya fetih yoluyla bir başka etno-politik yapıya katılmak zorunda kaldıklarında kültürlerarası entegrasyon sorunu ortaya çıkar."* (Assmann, 2018, s. 154) Daha açık bir ifadeyle, Neşe Kaplan'ın "Göç, Kimlik, Çok Kültürlülük" isimli kitabında da belirttiği gibi; bir taraftan göçmen nüfustan, göç ettiği toplumun yaşam biçimine uyum göstermesi beklenirken, diğer taraftan da bu nüfusun ait olmadığı toplumun önyargılarından kurtulamadığı için ötekileştirildiğini ve böylece uyum sağlama sürecinde öteki olma kısır döngüsü yaşadıklarını söyleyebiliriz (Kaplan, 2017, s. 95). Örneğin, Türkler uzun yıllar Almanya'da, "arada kalmış" "yabancı", "Almanci", "tutucu", "milliyetçi", "dejenere", "köktendinci", "kayıp nesil" gibi yakıştırmalara maruz kalmışlardır (Kaya, 2016, s. 49).

Bunun yanında, entegrasyon konusunda yapılan bazı araştırmalarda, özellikle de Almanya'daki üçüncü kuşak Türk gençlerinin Amerika'daki zenci gençlerin karşılaştıkları türden bir azınlık kompleksinde olduklarını ve eğitimlerinin bu nedenle daha zor hale geldiği sonucuna varılmıştır. Buna neden olan şey ise, bu gençlerin, Almancayı iyi bilmelerine rağmen kendi arzu ve isteklerini gerçekleştiren yaşadıkları ülkenin kültürü ile kendi ailelerinin kültürü arasında kalmalarıdır. Böylece bu nesiller sürekli hayal kırıklıkları ile karşılaşmış ve giderek toplumsal yönden yalnızlaşmışlardır (Martin, 1991, s. 98).

Biraz daha geniş ölçekte bakıldığında, kültürel yapının bağdaştırıcı değil de bütünselci bir yapıda olduğu ülkelerde daha çok göçmenlerin entegrasyonda zorlandığı sonucuna varılmıştır. Yani bütünselci kültür algısında olan ülkeler, sınırlarını etnik çizgilerle çizmekte, kültürün dinamik ve bağdaştırımcı yapısını yok saymaktadırlar. Dolayısıyla, kültürü oluşturan ortak anlam ve değerleri ifade eden birlik ve bütünselliğin bozulması durumunda kriz, yozlaşma ve çöküş gibi sonuçlar doğacağı düşünülmektedir. Bu nedenle de bu ülkelerde mezleklik, bağdaştırımcılık, karışım ve eklemlemeye sıcak bakılmamaktadır (Kaya, 2016, s. 49). Örneğin, birçok devletin göçmen halka oy kullanma hakkı vermiyor oluşu, onları entegrasyonun dışında tuttuğunun bir göstergesi olmaktadır.

İşçi göçlerine kadınlar açısından baktığımızda ise öncelikle birçok kadının işçi olarak başka bir memlekete gitmek istemesinin başında, Türkiye'deki baskıcı aile ortamından uzaklaşmak, eğitim talebi veya ekonomik kazanç gibi nedenleri sıralayabiliriz. Hatta kadınların işçi olarak başka bir memlekete gitmesinin toplum açısından hiç sıcak bakılmadığı bu dönemlerde birçok kadının ailesinden gizli bir şekilde gitmeyi göze aldığı görülmektedir.

Göçmenlikle beraber acaba kadınlar, hayal ettiği yaşam biçimlerine kavuşmuş mudur? Ya da ne gibi sorunlarla karşılaşmışlardır? Bu araştırma yazısında bu sorulara yanıtlar aranmaktadır. Bu anlamda 1940'larda gelişmeye başlayan sözlü tarih çalışmalarıyla beraber kadın belleği üzerine yapılan araştırmalar ve oluşturulan arşivler, göçmen kadınların yaşadıkları zorlukları ve edindikleri toplumsal kazanımları değerlendirmek açısından önemli olmaktadır.

Bu araştırmada, işçi göçü meselesi özellikle Türk göçmen nüfusun fazla olduğu Almanya örneklemini üzerinden ele alınmıştır. Fakat birçok ülkede, göçmen işçilerin ve özellikle de kadın göçmenlerin yaşadığı zorluklar birbirine paraleldir. Bu bağlamda bir dönem Fransa'daki göçmen işçilerin yaşamlarını konu alan sanatçı Nil Yalter'in çalışmaları da ele alınmıştır. 1960'larda video kayıt cihazı olarak ilk kez piyasaya sürülmüş olan "portapak" isimli aleti kullanarak, sözlü anlatıları kayıt altına alan sanatçının 1977 yılında Fransa'daki göçmen işçi aileleriyle yaptığı röportaj ve video kayıtlardan ürettiği çalışmaları, diaspora sorunlarını gündeme getirmesi, toplumsal cinsiyet rollerini sorgulaması, kimlik ve aidiyet kavramlarına dikkat çekmesi açısından önemli olmaktadır.

2. Kadın Belleği ve Almanya'ya Türk İşçi Göçü Bağlamında Diaspora Kadını

İnsanların, toplulukların ve geçmiş olaylara katılanların seslerini ve anılarını toplama, koruma ve yorumlama yöntemi ile ilişkili bir çalışma alanı olan sözlü tarih; hem yazılı tarihten önce gelen en eski tarihsel araştırma türü hem de 1940'larda teyplerle başlatılan ve şimdi 21. yüzyıl dijital teknolojilerini kullanan en modern tarih araştırmalarından biridir (Oral History Association, tarih yok). Sözlü tarih çalışmaları özellikle kadın tarihi açısından önemlidir. Çünkü; yüzyıllar boyunca kadınlar kültürel, tarihsel ve toplumsal koşullar gereği, kendi tarihlerinden bahsedememişlerdir. Kitaplarda ise varlıkları sayılı olmakla birlikte tarihte sadece istisnai veya önemli bulunan kadınlara yer verilmiştir. Örneğin; 16.yy'da, bankerlik ve ticaretteki başarısıyla Avrupa'da faaliyet göstermiş ve ismi tarih kitaplarına geçmiş Dona Gracia Nasi ile Osmanlı sarayında etkili olmuş Esther Kyra gibi kadınların hayatları kadın işçi sınıfının günlük hayatlarına ışık tutamamaktadır (Levi, 2014, s. 122).

Kadınların anılarının ve deneyimlerinin anlatımlarından oluşan kadın belleği, araştırmacı ve akademisyen Pınar M. Y. Parmaksız tarafından şöyle tanımlanmaktadır:

"Kadınlara ait yazılı ve/veya basılı otobiyografik ve biyografik nitelikli kaynaklar ile yazılı veya basılı olmayan ama derinlemesine görüşmeler yoluyla kayda geçirilen sözlü tarih anlatıları biçiminde ifadesini bulan kadın belleği, geçtiğimiz otuz yılda tarih disiplini ve sosyal bilimleri yalnızca konusu bakımından değil teorik ve metodolojik açıdan da dönüştürdü. İlk başta ikame edici bir çaba olarak görünen toplumsal bellekte kadınları görünür kılmaya girişimi, giderek toplumsal cinsiyetin ilişkisel bir tarzda kavranmasına ve bu çerçevede anlatı, deneyim, kimlik gibi kavramlar etrafında yeniden tanımlanmasına yol açtı." (Parmaksız, 2011, s. 263)

Bu anlamda, Türkiye'de 1990'da kadın belleğiyle ilgili belgeler toplayıp, arşivler oluşturan "Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi'nin" kurulması önemli bir gelişmedir. Böylece kadınların tarihte görünür olması ve kadın tarihine yönelik ilginin kurumsallaşması sağlanmıştır (Parmaksız, 2011, s.568). Birçok konuda olduğu gibi göç ve göçmenlikle ilgili yapılan çoğu araştırmada da kadınların sözlü anlatılarına başvurulmuş; yaşanan deneyim, anı, travma ve gözlemler kayıt altına alınmıştır. Sosyoloji, tarih, psikoloji, sanat gibi birçok alanda kadınların göç belleğinden yola çıkılarak oluşturulmuş proje ve çalışmalar bulunmaktadır.

Örneğin; Türkiye'den Almanya'ya işgücü göçü kapsamında oluşturulmuş "Dikenden Sığınak / Thorn Shelter" isimli sergide kadın sözlü tarihine ve belleğine yer veren çalışmalar bulunmaktadır. Sergi Türkiye ile Almanya arasında gerçekleşen işgücü anlaşmasının 60. yıl dönümü nedeniyle, 2021 Ekim ayında Tütün Deposu'nda açılmıştır. Bu sergide, sanatçı Özlem Sarıyıldız'ın sözlü tarih yöntemiyle ürettiği "Bak, İyi Dinle" isimli bir çalışması yer almaktadır. Sanatçının bu video yerleştirmesinde, Almanya'ya yalnız başına göç etmiş üç emekçi kadının anlatımlarına ve yaşadığı deneyimlere tanık olunmaktadır (Kosova, 2021) (Görsel 1 ve 2). Bu söylemlerde kadınların bizzat kendi hayatları ve gözlemleri üzerinden dönemin şartları ve karşılaşılan zorluklar dile getirilmiştir. Örneğin; videonun bir yerinde, konuşmacı, Türkiye'den Almanya'ya giden kadın işçilerin çoğunun özellikle köylerden geldikleri ve daha önce de hiçbir yerde işçi olarak çalışmadıkları için Almanya'daki iş şartlarına alışmalarının çok zor olduğundan bahsetmektedir. Bu nedenle kendisi de dahil olmak üzere bu kişilerin ruhsal ve bedensel hastalıklara maruz kaldığını söylemektedir.

Görsel 1: Özlem Sarııldız, “Bak, İyi Dinle”, 2021, Video Yerleştirme, Depo İstanbul.

Görsel 2: Özlem Sarııldız, “Bak, İyi Dinle”, 2021, Video Yerleştirme, Depo İstanbul.

Özlem Sarııldız'ın bu videoları, sanat disiplinine taşınan sözlü tarih çalışmalarına iyi bir örnektir. Böylece bu kadınların kendi tanıklık, deneyim, anı ve gözlemleri üzerine yaptığı anlatılardan, zaman ve mekânda geriye doğru giderek işgücü göçlerine tanıklık etmekte; yazılı kaynaklarda denk gelemeyeceğimiz bilgilerle kadın belleği üzerinden hem göçmenliği hem de cinsiyetçi yaklaşımları sorgulama fırsatı bulmaktayız.

1960'larda Almanya'ya olan işçi göçlerine kadınların toplumsal statüsü bağlamında bakacak olursak; öncelikle Türk toplumunda Almanya'ya giden kadın işçilere yaklaşımların oldukça cinsiyetçi olduğu söylenebilir. Örneğin, gazetelere konu olan haberlerde bile bu yaklaşım fazlaca hissedilmektedir. Kadını büyük oranda dış görünüşü ve estetiğiyle nitelendiren Tercüman gazetesinin 1964 yılında basılmış bir haberi şu şekildedir:

“Bir defileye katılan mankenler misali, giyimli, kuşamlı, manikürlü, pedikürlü, yüzü saç boyalı genç ve tahsilli kadın(lar) işçilik kursuna başladı... Esmeri vardı...kumralı vardı...sarışını vardı... Hepsi de genç ve güzeldi. Üstelik tahsil ortalaması ortaokuldu... Bir kısmı lise mezunuydu... Bu genç, güzel ve tahsilli hanım(lar) “işçi olmak için de 21 gün süreli bir kursa katılıyorlardı. (...) Tahsil ve güzelliklerine rağmen Almanya'ya işçi olarak gidiyorlardı (...) Siemens fabrikasında çalışacaklardı (...) Hepsi de transistör işinde çalışacak ve elektrikçiliği meslek edineceklerdi.” (Nocera, 2018, s. 86)

Habere göre bütün dikkatler işçi kadınların genç, güzel ve bakımlı olmalarına çevrilmiştir. Kullanılan ifadelerde bu kadınların, tahsilli ve güzel olmalarına rağmen Almanya'da çalışacakları vurgulanmıştır. Yani Almanya'ya işçi olarak giden kadınların namuslarının tehlikede olduğuyla ilgili tehlike çanları çalıyor gibidir. Dolayısıyla bu haberin Türk toplumunun işçi kadına yönelik algılarını cinsiyetçi yönde etkilediğini söylemek mümkündür.

Görsel 6: Tercüman Gazetesi, 1964.

Türkiye'de işçi göçmen kadınlara bakış böyleyken, kadınlar açısından duruma baktığımızda; onların yurt dışına işçi olarak gitme nedenlerinin başında, kendi hak ve özgürlüklerini kazanmak ve üzerlerindeki aile ya da toplumsal baskıdan kurtulmak vardır. Tercüman gazetesinin 5 Aralık 1964'de ünlü sosyolog, yazar, hukukçu, siyaset ve iletişim bilimci Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'ın "Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları" isimli kitabından* alıntı yaparak yayınladığı başka bir yazıda, kadın işçilerin yurt dışına işçi olarak gitmek istemelerinin başlıca nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır:

"Kadın ve kızlarımız çalışmak için Almanya'ya gitmelerine sebep olarak para kazanma arzusundan çok "Hürriyet ve Eşitlik" içinde yaşamak istemeleri gösterilmektedir. Almanya'daki Türk kadın işçilerinin erkek işçilerine kıyasla daha yüksek bir eğitim seviyesine sahip oldukları, büyük şehirlerin orta tabakalarına mensup buldukları memlekette aile ve sosyal çevrenin baskısı sebebiyle gerçekleştiremedikleri batılı yaşayışa karşı duydukları özlemi gidermek, serbest ve hürriyet içinde yaşamak için yurt dışına çıktıkları anlaşılmıştır." (Nocera, 2018, s.67)

Nitekim sosyal politika profesörü Eleonore Kofman'ın da "...kadınlar karşılaştıkları fiziksel şiddet ve baskıcı ilişkilerden ve daha da önemlisi toplumsal cinsiyet normlarından ve içinde yaşadıkları toplulukların normatif beklentilerinden kaçmak için göç ederken, birçok kadın göçü güçlendirici ve özgürleştirici bir araç olarak görmektedir." (Kofman vd. 2000, akt. Biehl & Danış, 2020, s.25) şeklindeki görüşü bu savı destekler niteliktedir. Böylece, işçi olarak giden kadınların birçoğunun göç sayesinde kendi kendilerine yeterli olma ve bireyselliklerini ifade etme becerilerini kazandıklarını; toplumdaki pozisyon ve kimliklerini yeniden belirlediklerini söylemek mümkündür (Nocera, 2018, s. 110). Fakat büyük bir bölümünün ise yine ya kendi eşleri ve akrabaları ya da orada yaşayan Türk erkekleri tarafından baskıcı tutumlara maruz kaldığını da belirtmek gerekmektedir.

Yüksel Pazarkaya'nın Almanya'da yaşamış Türk'lerin gerçek yaşam öykülerinden derleyerek oluşturduğu "Oturma İzni Güz Rengi" kitabındaki birçok öyküde, kadınların uğradığı şiddete ve baskıya şahit olunmaktadır. Örneğin; bunlardan birisi Meryem'in hikâyesidir. Bu hikâyede, Meryem ve kocası Almanya'da işçi olarak çalışmaktadırlar. Bir gün Meryem'in evde olması gereken saatte evde olmaması, kocasının karısı

* Türkiye'de Almanya'ya işçi göçleri üzerine akademik anlamda yapılan ilk çalışmadır.

tarafından aldatıldığını düşünmesine sebep olmaktadır. Bunun üzerine Meryem'in hikayesi, kocası tarafından hiç sorgulanmadan yoğun bir şekilde şiddete maruz kalan bir kadının dramıyla sonuçlanmaktadır (Pazarkaya, 2011, s. 75-77). Bu örnekte de olduğu gibi kadınlar bir taraftan göç ettikleri ülkenin ve toplumun sosyo-kültürel yapısına ve iş hayatına uyum sağlamaya çalışırken, diğer taraftan ev içinde eşleri ya da akrabaları tarafından namus ve gelenek kavramları adı altında şiddete ya da hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılmasıyla karşı karşıya kalmışlardır.

Bunun yanında yoğun iş şartlarında çalışan kadınlar, akşam eve geldiklerinde bir de ev işleriyle uğraşmak zorunda kalmaktadırlar. İşçi olarak Almanya'da çalışmış bir kadınla yapılan röportajda, kendisi bir günlük iş temposunu şöyle anlatmaktadır:

“Temizlik işi çok zor, baksana, ellerim hep nasır, belim boynum felaket, insanı mahveden bir iş! Parmaklarım yamuk yumuk, hep temizlik yüzünden. Sonra da eve geliyorum, evin temizliği, çamaşırı, ütüsü, çocukların yemeği, bir de kâğıt işleri. Almanya'da 10 yıllık faturaları bile saklaman gerek, ama özellikle devletten yardım alan insanlar için bu çok daha büyük bir işe dönüşüyor.” (Ulutaş, 2013, s. 247)

Özellikle de 1980'lerden sonra temizlik hizmetlerinin özelleştirilmesiyle, hali hazırda niteliksiz işçilere kapılarını kapatan Almanya'da kadınlar için çalışma alanı sadece temizlik ve bakım işleriyle sınırlı kalmıştır. Sahte evlilikler ya da ilticayla Almanya'ya giden kadınların çalışma şartları ve yaşamları çok daha dezavantajlı olmuştur. Öyle ki Türkiye'de atanamadığı için geçim sıkıntısı çeken bir öğretmen, orada bakım evlerinde ya da şirketlerde temizlikçi olarak çalışmak zorunda kalmıştır (Ulutaş, 2013, s. 246-247). Aslında başlangıçta iyi bir yaşam ümidiyle yola çıkan bu kadınların birçoğu, süreç içerisinde büyük hayal kırıklıklarıyla karşılaşmış ve memleket özlemiyle geri dönmek istemişlerdir. Fakat birçoğu yaşam şartları gereği geri dönememiştir.

1990'lardan sonra yaygınlaşan sahte evlilik konusu daha sonra filmlere de konu olmuştur. Bunun bir örneği Fatih Akın'ın 2003 yılında yönetmenliğini yaptığı “Duvar Karşı” filmidir. Burada Almanya'da aile baskısından kurtulmak için Alman bir Türk'le sahte bir evlilik yapan Sibel'in trajik hikayesi anlatılmaktadır. Özellikle son kırk yılda, Türkiye'de göç üzerine yapılan filmler, araştırma yazıları, kitaplar, oluşturulan gazete, fotoğraf arşivleri, sergiler ve sözlü tarih projeleriyle beraber göçmen kadınların entegrasyonla ilgili yaşadıkları zorluklar, eşitsizlikler, maruz kaldıkları şiddet ve baskıların tekrar tekrar gündeme geldiğini ve tartışmaya açıldığını söyleyebiliriz. Bunun neticesinde ise Türkiye'de toplumsal cinsiyet rollerinin daha çok sorgulandığı, tarih, sosyoloji, sanat gibi birçok alanda göçmen kadınların görünürlüğünün arttığını görebiliriz.

3. Nil Yalter'in Türk Göçmen İşçiler Üzerine Çalışmaları ve “Şu Gurbetlik Zor Zanaat Zor” İsimli Projesi

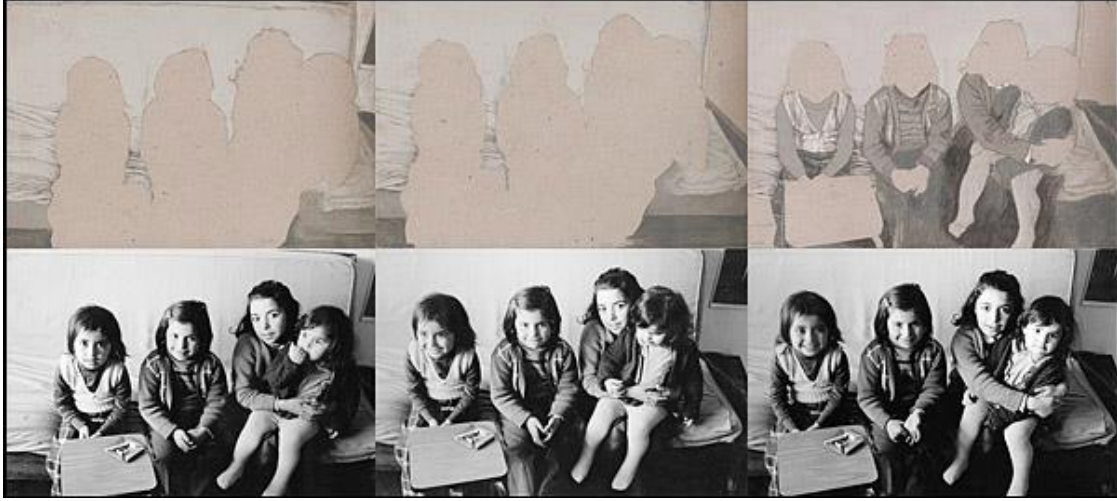
1938 yılında Kahire'de doğan Nil Yalter, 1942 yılında ailesiyle birlikte İstanbul'a taşınmıştır. 1965 yılına kadar İstanbul'da yaşayan sanatçı, Robert Koleji'nde eğitim almış, aynı zamanda resim alanında yaptığı çalışmalarla sanat çevresinde yer edinmiştir. 1965 yılında ise sanat pratiğini geliştirmek adına Paris'e yerleşmiştir. Orada daha çok biçimsel anlamda lirik geometrik soyut resimler yapmıştır. Bu resimlerde genellikle Süprematizm, Bauhaus ve Konstrüktivizm gibi yaklaşımların etkilerinin görülmesinin yanı sıra çalışmalarında Doğu imgelerini de kullanarak, Doğu ile Batıyı sentezlemiştir (Evren, 2016, s. 18). Sonraki dönemlerde ise üretimlerinde bilgisayar müdahalelerine, 2D/3D sanal ve DVD-Rom etkileşimli imgelere yer vermeye başlamıştır (Yücel, 2013, s.38). Ayrıca bu süreçte video çekimler de yapmaya başlayan sanatçı, kayıtları o dönemlerde yeni yeni piyasaya çıkmış olan portapak* denilen aletle oluşturmuştur. Video sanatçısı Nam June Paik gibi sanatçıların da kullandığı portapak, bant sisteminden (film olmayan) oluşan bir alettir ve istenildiğinde kayıtlar silinip tekrar çekim yapılabilir (Yalter, 2019, s. 11).

Yalter, 1970'lerin başlarından sonlarına kadar çalışmalarıyla bağlantılı olarak göçmenlerin yaşam alanları ve koşullarıyla ilgilenmiştir. Bazı projeleri Nicole Croiset ve Judy Blum gibi sanatçılar ve sosyologlar eşliğinde yürütmüştür. Bu dönem çalışmalarında göçmen sorunlarına, kimlik, aidiyet, emek, kadının toplumsal kimliği gibi kavramlar üzerinden sosyo-politik eleştiriler getirmiştir. Örneğin, kimi videosunda özellikle de kadın ve erkeklerin gündelik yaşamlarındaki uğraşlarını kayıt altına alarak, toplumdaki cinsiyet rollerine de dikkat çekmeye çalışmıştır.

Sanatçı 1977 yılında Nicole Croiset'le beraber Türk işçi göçmenlerin yaşamlarını ele alan bir dizi çalışma yapmış ve sergilemiştir. Bu çalışmalar, Fransa'daki Türk göçmen işlerin yaşamlarına dair önemli bulgular içermektedir. Özellikle Türk göçmen kadınların ağzından, yaşanan problemlerin, daha iyi bir yaşam için istek

* Amerikan ordusu tarafından icat edilmiştir.

ve beklentilerin kayıtları alınmıştır. Bunun yanında kadın, erkek ve çocukların ev içindeki gündelik yaşamlarına dair anlar görüntülenmiş ve fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Sonrasında sanatçı, video kayıtlar, fotoğraflar ve bu bağlamda yaptığı desenlerden oluşan bir sergi açmıştır (Yücel, 2013, s.38). Sergideki çizimler, Türk göçmenlerin evlerindeki günlük anlarından çekilmiş fotoğraflardan yorumlanmıştır. Bu desenlerde, figürlerin ya da portrelerin yerlerinin boş bırakıldığı görülmektedir. Böylece mekândan soyutlanmış gibi duran figürler, mekâna uyum sağlayamayan kimliksiz bedenlere işaret eder gibidir (Görsel: 7, 8, 9, 10).

Görsel 7: Nil Yalter, "Türk Göçmenleri", 1977, Fotoğraf ve Desenler, X. Paris Bienali, Fransa.

Görsel 8: Nil Yalter, "Türk Göçmenleri", 1977, Fotoğraf ve Desenler, X. Paris Bienali, Fransa.

Görsel 9: Nil Yalter, "Türk Göçmenleri", 1977, Fotoğraf ve Desenler, X. Paris Bienali, Fransa.

Sergideki video ise kadınlar, erkekler ve çocukların beraber yaşadığı ev içi bir mekânda geçmektedir. Yakın çekimden sunulan bu görüntülerde, kadınlar çocuk bakımı gibi ev içinde yaptıkları işlerden ve evin darlığından ötürü mahrem bir alanda kocalarıyla bir araya gelememelerinden yakınmakta; erkekler ise çalışma koşullarındaki zorluklardan bahsetmektedirler. Örneğin bir tanesi iş yerinde geçirdiği bir kazadan bahsetmektedir. Son bölümde ise kadınlar, Fransa'ya gelmeden önce sokaklarında kaloriferlerin, binalarında asansörlerin, evlerinde katlanan yatakların olduğuyla ilgili efsaneler duyduklarını; fakat sonrasında gerçeklerle karşılaştıklarında yaşadıkları hayal kırıklıklarından bahsetmektedirler. Video, kucağında kirlenmiş ve bazı parçaları kopmuş bir oyuncak bebek tutan kız çocuğunun görüntüsüyle sonlanmaktadır. (Yücel, 2013, s.160). (Görsel 10).

Ayrıca videoda mutfakta köfte yapan bir kadın ve kanepede dinlenirken gösterilen bir erkek figürün görüntüsünün de olduğu ev içinden gündelik sahneler de bulunmaktadır. Bu çekimlerde sanatçının ev içinde yaşanan cinsiyet rollerine özellikle dikkat çekmek istediğini söyleyebiliriz (Görsel 9).

Görsel 10: Nil Yalter, "Türk Göçmenleri", 1977, Video, Siyah beyaz, 20', X. Paris Bienali, Fransa.

Bu sergi 1977 yılında ilk defa X. Paris Bienali'nde sergilenmiştir. Göçmen ailelerin de açılıшта bulunduğu bu sergiyle (Görsel: 11) ilgili olarak sanatçı şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Ben yabancı ülkelerde yaşayan Türk işçileri üzerine çok işler yaptım ve Fransa’da müzelerde gösterdim. Beraber çalıştığım ailelerin çocuklarını da müzelere getirttim. Ben hiçbir zaman onlarla çalışırken “Ben sanat eseri yapıyorum” demedim. Onların kapılarını çalıp “sizin videonuzu, fotoğrafınızı çekmeye geldim” demedim. Böyle bir saygısızlık yapmadım, hep derneklerle çalıştım. Kendilerine söz bıraktım, benim suallerim ortada değildir. 1977’de Paris Bienali için Türk Radyosu anons yaptı ve işçi kartlarını göstererek bu kişiler serginin açılışına geldiler. O dönemin müdürü kıyameti kopardı, “çocuklar gelip her şeye dokunacaklar” dedi. Ben eğer onlar gelmezse işimi kaldırırım dedim ve sonuç olarak onlar oraya geldiler. Hiç kimse, hiçbir çocuk bir şeye dokunmadı. Sanırım bunu yapan ilk kişi de benim.” (Yalter, 2011, s. 2)

Görsel 11: “Türk Göçmenleri” Sergisi, 1977, X. Paris Bienali, Fransa.

Sanatçı “Göçmen İşçiler” isimli bu sergiyi içeriğini genişleterek, 1983 ve 2009 yıllarında Paris’te iki farklı müzede* “Şu Gurbetlik Zor Zanaat Zor I” ve “Şu Gurbetlik Zor Zanaat Zor II” isimleriyle tekrar sergilemiştir. Bu dizeler, Nazım Hikmet’in 1952’de Varna’da yazdığı bir şiirden alıntıdır.

Yalter daha sonra, bu sergileri belli aralıklarla farklı şehirlerde uygulayacağı başka bir sergi projesine dönüştürmüştür. Projede bu sergilerdeki fotoğraf ve çizimlerin, sokak afişleri şeklinde farklı şehirlerin sokak duvarlarına ya da billboardlara yapıştırılarak sergilenmesi ve üzerlerine “Şu Gurbetlik Zor Zanaat Zor” sloganının yazılması planlanmıştır. Daha sonra sanatçı bu afişlerin görsellerini kitap haline getirip bedava dağıtmayı düşünmektedir. Henüz Viyana, İstanbul (Görsel: 12), Mumbai, Brüksel, Valencia, Mets, Borny (Görsel: 13) ve Köln gibi farklı coğrafyalarda uygulanan bu proje, yirmi ya da otuz şehir olduğu zaman sona erecektir. Çünkü, sanatçıya göre, uygulama yapılacak şehirlerin bu sayıdan az olması, projenin kitaplaştırılması için yeterli değildir. Yalter uygulama sürecini şöyle anlatmaktadır:

“Sanat okullarına gidiyorum, imajları veriyorum, bu imaj olacak ve Nazım’ın şu satırları “Gurbetçilik Zor Zanaat” o ülkenin dilinde yazılacak diyorum (Exile is a Hard Job: Walls, 2006) Yani eski ile yeni iş yapmak istiyorum. Sokakta ve izinsiz. Bazen polis geliyor, bazen etrafta oturanların reaksiyonları oluyor. Son derece ilginç. Viyana’da yaptık. Oradaki galerim müzelerin olduğu yerde büyük bir cama koydu. Yandaki komşu geldi, “biz yabancı Türklerin yüzlerini görmek istemiyoruz” diye bağırdı çağırdı. “Camını indiririz diye bağırdı. Adam faşist. Ama Mumbai’da yapıyorsunuz, bebek gibi bakıyorlar, seviyorlar... Her şehirdeki tepki çok ilginç. Onların da fotoğraflarını çekiyorum. Kitabı öyle yapacağım.” (Yalter, 2019, s. 11)

Bu projeler yapılırken çekilmiş kimi fotoğraflarda “Şu Gurbetlik Zor Zanaat Zor” yazısının o şehirlerde yaşayan öğrenciler tarafından yazıldığını (Görsel 13), böylece izleyicinin de interaktif bir şekilde projenin içine dahil edildiğini görmekteyiz. Katılımcıların kendi dillerinde yazdıkları bu slogan, onların göçmen işçi aileleriyle empati kurmalarına ve göçmenlerle ilgili tarihi ve sosyolojik meseleleri sorgulamalarına kapı

* 1983’de A.R.C. Paris Modern Sanatlar Müzesi’nde, 2009’da Paris Göç Müzesi’nde sergilenmiştir.

araladığını söyleyebiliriz. Ayrıca sanatçının kamusal alanda sergilenen bu afişlere verilen olumlu ya da olumsuz tepkilere açık olduğunu ve bu reaksiyonları da işinin bir parçası olarak projeye dahil etmek istediğini görmekteyiz. Yalter'in bu yaklaşımının farklı coğrafyalardaki insanların Türk göçmen işçi kavramını nasıl ve ne düzeyde algıladıklarına dair izleyiciye fikir sunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca dış mekânda sergilendiği için kolay bir şekilde tahrip olmaya ve zamanla silinmeye açık olan bu afişlerin hayatta kalma serüveni, farklı yer ve zamanlarda tekrar tekrar ortaya çıkan ve göz ardı edilen göçmen işçi meseleleriyle de bir ölçüde örtüşmektedir.

Sonuç olarak Yalter'in mikro düzeyde bir örneklemeden yola çıkarak ele aldığı bu mesele, bilhassa aile birleşimi yoluyla eşlerine katılan göçmen kadınların, gittikleri ülkelerin yaşam tarzına tam olarak uyum sağlayamamasının somut bir örneğini sunmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalarda ise bu kadınlar, çocuk yetiştirmedeki ve sahip oldukları değerleri gelecek kuşaklara aktarmadaki rolleri de dikkate alınarak, sosyal entegrasyonun başarısızlığından sorumlu tutulmuşlardır. Bunun için, makro düzeyde düşünüldüğünde, ev sahibi ülkenin ayrıştırmacı tavrından uzaklaşarak, göçmen kadınları dil, tarih, eğitim sistemi ve işgücü piyasası ile bütünleşmesini sağlamaya yönelik politikalar geliştirmesi sosyal entegrasyonun sağlanabilmesi için önemli görülmektedir (Dedeoğlu & Gökmen, 2020, s. 34).

Bu bağlamda Nil Yalter'in 1977'de başlattığı ve hep güncel tutmaya çalıştığı göçmen işçiler konusu, açılan sergiler ve uygulanan projeler sayesinde işçi sorunlarına ve özellikle de diaspora kadınlarının entegrasyonunun sağlanmasına yönelik daha çok düşünülmesi gerektiğiyle ilgili bir vizyon sunduğunu söyleyebiliriz.

Görsel 12: Nil Yalter, "Walls V", "Şu Gurbetlik Zor Zanaat Zor İsimli Projesi", 2016, İstanbul, Türkiye.

Görsel 13: Nil Yalter, "Walls IV", "Şu Gurbetlik Zor Zanaat Zor Projesi", 2016, Mets ve Borny, Fransa.

4. SONUÇ

Türkiye ve Almanya arasında imzalanan işgücü anlaşmalarıyla beraber 1961 yılında başlayan ve günümüze kadar belli süreçlerden geçerek gelen işgücü göçleri, her iki ülkeyi hem sosyo-politik hem de ekonomik

anlamda yıllar boyunca derinden etkilemiştir. Göç sürecinin uzun yıllar devam etmesi entegrasyon sorunlarını beraberinde getirmiş; Türk göçmen işçiler ve aileleri için kültür çatışmalarının yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla birçok göçmen ne kendi kültürünü tam olarak yaşayabilmiş ne de buldukları ülkenin kültürünü tam olarak benimseyebilmişlerdir. Bunun yanında koşullar gereği bir araya gelemeyen ailelerde uzun yıllar sürecek olan ayrılıklar da yaşanmıştır. Birçok kuşak entegrasyon sorunları içerisinde kendisini var edemediği için kayıp nesil olarak anılmıştır.

Genel göç dalgası içerisinde kadınların durumuna bakacak olursak; diaspora kadınlarının yurt dışında entegrasyonunun sağlanabilmesinin önünde engel teşkil eden birçok unsurun var olduğu görülmektedir. Diaspora kadınlarına dayatılan ahlaksal kurallar, toplumsal baskılar, ev içi cinsiyet rolleri, dil sorunu, devletin onlara verdiği sınırlı iş imkanları ya da zorlu iş şartları bunlardan sadece birkaçıdır. Özellikle 1940'larda, sözlü tarihin gelişmesiyle ve son kırk yılda kadın belleğine verilen önemin artmasıyla Türkiye'de diaspora kadın kimliği de daha çok araştırılmaya, kadın sözlü anlatımlarından daha çok yararlanılmaya başlanmıştır. Nitekim yapılan filmlerde, çeşitli sanat projelerinde, kadın sempozyumları ve sergilerde göçmen kadın daha sık gündeme gelen bir konu olmuştur.

Bu bağlamda 1977 yılında özellikle diaspora kadınlarının yaşamını sorgulayan ilk sanatçılardan olması açısından Nil Yalter'den bahsetmek önemlidir. Nil Yalter feminist marksist bir sanatçı olarak, uzun bir dönem diaspora kadınlarının ve işçilerin yaşantıları üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu araştırmada özellikle Nil Yalter'in sanatçı arkadaşı Nicole Croiset'le beraber yürüttüğü "Göçmen İşçiler" serisi ele alınmıştır. Göçmen kalabalık bir işçi ailesinin evine gidilerek, röportaj videoları ve fotoğraflar çekilen bu çalışmada, evdeki kadınlar aile birleşmesiyle gelen ve çalışmayan ev hanımlarıdır. Sürekli dar alanda ev işleriyle vakit geçiren bu kadınlar, gelmeden önce hayal ettikleri yaşantıyı Fransa'ya gittikten sonra bulamamışlardır. Tamamen ev içine hapsolmuş bu kadınlar şehirden soyutlanmış gibidirler. Bu projeye beraber yapılan röportajlar sayesinde hiçbir yerde söz hakkı olmayan bu kadınlara, birey oldukları hissettirilmiş ve dertlerini anlatma fırsatı yaratılmıştır. Ayrıca sergi açılışlarına özellikle de göçmenlerin katılımı da sağlanarak, etkileşimsel bir ortam yaratılmıştır. Bu sayede kadın göçmenlerin, yaşadıkları sözde korunaklı ev alanından çıkarak, ilk defa kamusal bir alanda kendilerini izleme ve seslerini başka mecralara duyurma şansına eriştikleri ve diğer göçmen kadınların da sesi oldukları söylenebilir.

Sergideki diğer çalışmalar, mekândan silinmiş ya da mekânı olmayan bedenlerin olduğu çizim ve fotoğraflardan oluşmaktadır. Bu çalışmalarda ise yaşadıkları mekânda yabancılaşmış göçmenlerin bir yere ait olamayan arada kalmış yapısı sorgulanmıştır. Sanatçının günümüze kadar getirmeyi amaçladığı "Şu Gurbetlik Zor Zanaat Zor" isimli projesi ise "Göçmen İşçiler" sergisindeki çizim ve fotoğrafların belli aralıklarla farklı şehirlerin duvarlarına afiş gibi yapıştırılarak sergilenmesini içermektedir. Böylelikle "göçmenlik" ve "diaspora kadınları" konusu bu imajlarla belleklerde sürekli hatırlatılmakta ve günümüzde yaşanan işçi göçmen meselesine de dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2019). Göç Sosyolojisi. 3. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Assmann, J. (2018). Kültürel Bellek. 3. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dedeoğlu, S., & Gökmen, Ç. (2020). Göç Teorileri, Göçmen Emeği ve Entegrasyon: Kadınları Yeri. K. Biehl, & D. Danış içinde, Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları (s. 34). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Araştırmaları Mükemmeliyet Merkezi.
- Evren, S. (Ed). (2016). Kayıt Dışı. 2. Basım, İstanbul: Arter.
- Kaplan, F. N. (2017). Göç Kimlik Çok Kültürlülük-Türk Sinemasında Almanya'ya Göç. 1. Basım, İstanbul: Der Yayınevi.
- Kaya, A. (2016). İslâm, Göç ve Entegrasyon. 1. Basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kosova, E. (2021). "Dikenden Sığınak-Thorn Shelter" Sergi Kataloğu. İstanbul: Depo İstanbul.
- Kütük, B. Ş. (2015). "Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları". Sosyoloji Konferansları No: 52, 609-654. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/236419>
- Levi, A. S. (2014). Hafızanın "Dayanılmaz Hafifliği"; Arşivler ve Müzelerde Türk Yahudi Kadını. L. Neyzi (Yay. Haz.) içinde, Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları. 2. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Martin, P. L. (1991). *Bitmeyen Öykü: Batı Avrupa'ya Türk İşçi Göçü*. 1. Basım, Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü.
- Nocera, L. (2018). "Manikürlü Eller Almanya'da Elektrik Bobini Saracak" Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Batı Almanya'ya Türk Göçü. 1. Basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Oral History Association (tarih yok). *Oral History: Defined*, Erişim: 12. 06. 2021 <https://www.oralhistory.org/about/do/-oral-history/>
- Parmaksız, P. M. (2011). Kadınların Belleği: Hatırlama, Anlatı, Deneyim ve Toplumsal Cinsiyet. S. Sancar (Der.) içinde, *Birkaç Arpa Boyu- 21. Yüzyıla Giderken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* (Cilt 1, s. 563). 1. Basım, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Pazarkaya, Y. (2011). *Oturma İzni Güz Rengi*. 1. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ulutaş, Ç. Ü. (2013). Almanya'da Göçmen, Kadın ve Temizlikçi Olmak. *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi Sayı: 2*, 235-257. <https://www.calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1474-e60e7cc7.pdf>
- Yalçın, Y. D. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yalter, N. (2011). Nil Yalter ile Söyleşi. (P. Turanlı, Röportaj Yapan), *Lebriz Sanal Dergi, Ümitle Yaşamak, Çalışmak Lazım* (25 Kasım 2011) Erişim: 11.11.2021. <http://lebriz.com/pages/isd.aspx?lang=TR%C2%A7ionID=6&articleID=972&bhcp=1>
- Yalter, N. (2019). Nil Yalter ile Söyleşi. (M. Haydaroğlu, Röportaj Yapan), *Sanat Dünyamız*, sayı:170, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yücel, D. (Ed). (2013). *Nil Yalter*. 1. Basım, İstanbul: Galerist Sanat Galerisi AŞ.